

Munich Personal RePEc Archive

**Models of multisectoral social policy
towards older people and old age in the
context of technological change**

Klimczuk, Andrzej

2015

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/69210/>
MPRA Paper No. 69210, posted 04 Feb 2016 15:20 UTC

Andrzej Klimczuk

Modele wielosektorowej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości w kontekście zmiany technologicznej

Starzenie się społeczeństw stanowi wyzwanie, które wymaga horyzontalnej polityki społecznej. Polityka ta powinna uwzględniać zróżnicowanie osób starszych, a w związku z tym opracowywać i wdrażać wiele odmiennych działań skierowanych do tej grupy. Ponadto powinna zwracać uwagę na wizerunek starości w społeczeństwie. Złożoność negatywnych konsekwencji starzenia się sprawia, iż kluczowe jest wzmocnienie współpracy podmiotów publicznych, komercyjnych, pozarządowych i nieformalnych na wszystkich poziomach organizacji polityki społecznej. Niniejsze opracowanie ma na celu przybliżenie modeli wielosektorowej polityki społecznej oraz podkreślenie możliwości integracji usług społecznych. Artykuł wskazuje na szanse i zagrożenia dla tej integracji, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień „srebrnej gospodarki”, wykluczenia cyfrowego i robotycznego. W podsumowaniu pokazano możliwości rozwoju innowacji społecznych oraz kierunki dalszych badań.

Słowa kluczowe: koprodukcja, wykluczenie robotyczne, srebrna gospodarka, usługi społeczne, *welfare mix*, *welfare pluralism*, gospodarka społeczna.

Wprowadzenie

Wyzwanie starzenia się społeczeństw można rozpatrywać w powiązaniu z zagadnieniami postępu naukowo-technicznego. Zachodzące współcześnie zmiany technologiczne stwarzają coraz to nowe możliwości łagodzenia negatywnych efektów zachodzących lub prognozowanych zmian demograficznych i przeciwdziałania im.

Można jednocześnie zaryzykować stwierdzenie, iż współczesna polityka społeczna wśród swoich instrumentów coraz częściej wyróżnia opracowywanie i wdrażanie rozwiązań z zakresu projektowania przedmiotów użytkowych i przestrzeni publicznej zgodnie z nurtem „projektowania uniwersalnego” (*universal design*), czyli takiego, które zapewnia dostępność dla wszystkich ludzi, bez względu na posiadane ograniczenia sprawności (Gassmann, Reepmeyer 2008). Innowacyjne instrumenty polityki społecznej stanowią także „technologie dobrobytu” (*welfare technology*), czyli rozwiązania techniczne pomagające osobom potrzebującym w rozwiązywaniu ich problemów życia codziennego, szczególnie w przestrzeni

publicznej (Mørk, Vidje 2010). Przykłady takich technologii stanowią roboty wspierające, różnego rodzaju czujniki stosowane w ubraniach czy też w infrastrukturze społecznej, inteligentne domy. W szerszej skali pozytywnych odpowiedzi na starzenie się społeczeństw ma dostarczać koncepcja „srebrnej gospodarki” (*silver economy*) wraz z kluczową w niej rolą „gerontechnologii” (*gerontechnology*) (Klimczuk 2011). Zauważa się przy tym, że ograniczenia w dostępie do nowych technologii wykraczają już poza szeroko omawiane w ostatnich latach zjawisko wykluczenia cyfrowego, dodając do niego „wykluczenie/podział robotyczny” (*robotics divide*) (Ervik 2009; Capurro et al. 2007).

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na możliwość uzgodnienia tych tendencji z zachodzącymi współcześnie przemianami, które polegają na wdrażaniu wielosektorowej polityki społecznej wobec starzenia się. Cechą tej polityki jest intensyfikowanie i wykorzystywanie powiązań sektorów: publicznego, komercyjnego, pozarządowego i nieformalnego, w odniesieniu do świadczenia opieki, ubezpieczeń i usług społecznych na rzecz ludzi starych. Polityka ta dotyczy także przygotowywania osób młodych

in w wieku średnim do starości. W podsumowaniu przybliżone zostaną wnioski co do potencjalnych kierunków badań i możliwych rozwiązań praktycznych.

1. Przesłanki integracji usług w polityce społecznej wobec ludzi starych i starości

Najogólniej polityka społeczna wobec starzenia się społeczeństw (*ageing policy* oraz *public policy on ageing*) obejmuje dwie powiązane ze sobą dziedziny: politykę wobec starości i politykę wobec ludzi starych¹ (Szatur-Jaworska 2006a, s. 291–292). Odpowiadają one podziałowi na przedmiotowy i podmiotowy zakres analizowania i rozwiązywania problemów społecznych. Pierwsze podejście dotyczy potrzeb zbiorowości w starszym wieku, drugie zaś – cech związanych ze starością jako jedną z faz w cyklu życia jednostki, która jest powiązana z wcześniejszymi etapami młodości i dorosłości. Polityka społeczna wobec ludzi starych polega też na kształtowaniu relacji międzypokoleniowych i ograniczaniu uzależnienia starszych od młodszych, likwidacji form wykluczenia ludzi starych i rozwoju ich partycypacji społecznej. Obejmuje ona ustalanie cech tej fazy życia przy uwzględnieniu zdarzeń krytycznych i zadań życiowych, wspomaganie jednostek w kryzysach sytuacyjnych i rozwojowych, kształtowanie pozytywnego wizerunku starości i przygotowanie osób młodszych na ten etap życia. Pierwsza polityka dotyczy działań o charakterze krótkookresowym, druga zaś długookresowych. Ponadto obie mogą być analizowane w powiązaniu z takimi dziedzinami polityki społecznej jak polityka zabezpieczenia społecznego, polityka zdrowotna, polityka rynku pracy, polityka mieszkaniowa, polityka edukacyjna, polityka kulturalna.

Za Barbarą Szatur-Jaworską (2000, s. 134, 144) można uznać, iż w polityce wobec ludzi starych większą rolę powinny odgrywać podmio-

ty centralne, pełniące funkcje redystrybucyjne, prawodawcze i kontrolne. Tymczasem kluczowe zadania powinny przypadać podmiotom działającym na poziomie lokalnym i regionalnym, gdyż dysponują one większymi możliwościami skutecznego działania na rzecz zmiany wizerunku starości. Niemniej należy przy tym zauważyć, iż poziom lokalny nabiera szczególnego znaczenia dla podmiotów polityki wobec ludzi starych z uwagi na promowane trzy główne zasady, którymi powinny się kierować: subsydiarności, kompleksowości oceny potrzeb i lokalności (Błędowski 2006b, s. 304–305). Najogólniej dotyczą one kolejno: wykorzystania w pierwszym rzędzie potencjału opieki rodzinnej i nieformalnej, stosowania instrumentów adekwatnych do warunków życia i infrastruktury znajdującej się w otoczeniu poszczególnych osób potrzebujących, a wreszcie włączenia ich w dopasowywanie ogólnych zadań polityki społecznej do lokalnych potrzeb i możliwości oraz wspierania takiej partycypacji. Zauważyć przy tym należy, że kolejna zasada – wielosektorowości, czyli dostarczania środków i usług przez podmioty publiczne, komercyjne, pozarządowe i nieformalne, która jest ściśle związana z przekładaniem celów polityki międzynarodowej, centralnej lub regionalnej na cele i zadania lokalne – jest omawiana w literaturze przedmiotu wybiórczo poprzez analizę poszczególnych elementów pluralistycznego modelu państwa i gospodarki dobrobytu (Grewiński 2009, s. 15–16). Na potrzebę kompleksowego podejścia wskazują też zmiany obserwowane z perspektywy gerontologii społecznej, które dotyczą wzrastającej roli organizacji pozarządowych realizujących zadania na rzecz osób starszych, postulaty wsparcia publicznego dla opiekunów nieformalnych oraz możliwości regulowania zadań przez organy państwowe i ich podziału przez organy samorządu terytorialnego na rynku usług społecznych poprzez określanie wymagań i kontraktowanie od podmiotów publicznych, komercyjnych i pozarządowych (Szatur-Jaworska 2006c, s. 300–301; Błędowski 2006a).

Przesłanek na rzecz integracji usług dla osób starszych dostarcza też opracowany przez Zbigniewa Woźniaka (2008, s. 172–178) model czterech strategii polityki społecznej wobec niepełnosprawności i osób z niepełnosprawnością. Badacz dostosował go też do potrzeb prowadzenia i ana-

¹ W niniejszym opracowaniu za synonimy określenia „ludzie starzy” przyjmuje się zwroty „osoby starsze”, „ludzie starsi” oraz „seniorzy i seniorki”. Przy czym za kryterium starości, pozwalające na określanie przynależności do tej kategorii społecznej, przyjmuje się za ekspertami Światowej Organizacji Zdrowia (UNDP 1999, s. 7) przekroczenie 60. roku życia.

lizowania polityki wobec starości i osób starszych² (por. Klimczuk 2013). Pośrednio wskazuje się tym samym na pokrywanie się tych kategorii osób ze względu na ich problemy, potrzeby i możliwości ich zaspokajania. Istotne w tym kontekście staje się stosowanie technik współzarządzania (*governance*), które polegają na elastycznym dzieleniu i koordynowaniu zadań między luźno powiązаныmi podmiotami polityki społecznej (Zybała 2012, s. 65–67). Tworzenie takich sieci pozwala na uruchomienie dialogu i konsultacji oraz pełniejsze zaangażowanie różnych aktorów do rozwiązywania problemów horyzontalnych – wymagających interwencji jednocześnie w wielu wymiarach (np. rynku pracy, zdrowia, edukacji). Przy czym z perspektywy poszczególnych aktorów/podmiotów potencjalni partnerzy znajdujący się w otoczeniu określane są jako interesariusze (*stakeholders*) (ibidem). Zastosowanie znajdujących tu cyfrowe technologie informatyczne i telekomunikacyjne, które pozwalają na poprawę efektywności podziału zadań, wymianę istotnych danych i zasobów, oszczędności w wydatkach oraz standaryzację i powiązanie ofert i usług dostarczanych beneficjentom w formie kompleksowych sekwencji działań (np. kontinuum opieki, proces aktywizacji).

W polityce wobec starzenia się koncepcje współzarządzania i interesariuszy łączą się z zasadą *mainstreaming ageing*, której stosowanie zaleca Europejska Komisja Gospodarcza Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w kontekście wdrażania wytycznych *Międzynarodowego Planu Działania nt. Aktywnego Starzenia się* (United Nations 2002). Zasada ta określana jest jako zarazem strategia, proces i wielowymiarowe działania mające na celu jednolite definiowanie problemów związanych ze starzeniem się we wszystkich obszarach i na wszystkich poziomach polityki publicznej (UNECE 2009). Celem „wprowadzenia starzenia się do głównego nurtu polityki

publicznej” jest osiągnięcie bardziej zrównoważonego rozwoju społecznego, z którego korzyści będą czerpać wszystkie grupy społeczne. Skuteczny *mainstreaming ageing* oznacza uwzględnienie w podejmowaniu decyzji wszystkich istotnych interesariuszy z perspektywy koncepcji ONZ „społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku”.

W tym miejscu należy podkreślić, że w kontekście rozwoju technologii istotnym wyzwaniem dla starzejących się społeczeństw, które wymaga współpracy wielosektorowej, staje się zjawisko wykluczenia/podziału robotycznego. Do sprzedaży są już bowiem wprowadzane roboty i systemy automatyki, które mogą m.in. monitorować osoby starsze, dostarczać im rozrywki poprzez prowadzenie konwersacji, przypominać o harmonogramie dnia, przygotowywać posiłki i sprzątać po nich, przynosić i odstawić przedmioty oraz sprawdzać informacje w internecie (Ervik 2009; Zieliński 2008; Usui 2008; Mertens, Russell, Steinke 2008). Z jednej strony pojęcie wykluczenia/podziału robotycznego wprowadza Rune Ervik (2009) na gruncie analizy polityki wobec starzenia się społeczeństw rozwijanej przez ONZ (koncepcja społeczeństwo dla ludzi w każdym wieku) oraz Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) (koncepcja „żyć dłużej, pracować dłużej”). Z drugiej zaś pojęcie to stosuje zespół projektu ETHICBOTS (*Emerging Technoethics of Human Interaction with Communication, Bionic and Robotic Systems*), który analizował regulacje i opinie rad etyki w krajach Unii Europejskiej (UE) dotyczące integracji ludzi i technologii opartych na sztucznej inteligencji, w tym robotów i agentów programowych (Nagenborg et al. 2007). W obu przypadkach wykluczenie robotyczne jest rozumiane podobnie: jako nierówny dostęp do automatyki i robotyki poszczególnych krajów, ich regionów oraz społeczności lokalnych i grup. Podziały te mogą wyznaczać nowy wymiar stratyfikacji społecznej, odnoszący się zasadniczo nie tyle do dostępu do samej technologii, co do oferowanych przez nią ułatwień – w pierwszym podejściu do wsparcia w wykonywaniu codziennych czynności, w drugim dodatkowo do jej stosowania w konfliktach zbrojnych, kiedy może ona stać się symbolem wyższości dysponującej nią strony. Twierdzenia łączące oba podejścia przedstawia Cezary Zieliński (2008, s. 157, 169), który ana-

² Modele polityki społecznej wobec niepełnosprawności i osób z niepełnosprawnością oraz polityki wobec starości i osób starszych autorstwa Woźniaka obejmują cztery strategie: 1) asekuracyjną (prewencja wtórnego ograniczenia sprawności); 2) kompensacyjną (wyrównywanie utraconych możliwości); 3) interwencyjną (ochrona statusu materialnego i społecznego); 4) partycypacyjną (normalizacja osób z ograniczeniami sprawności/starszych zamiast separacji, połączona z integracją społeczną).

lizując bariery rozwoju robotyki w Polsce na tle starzenia się społeczeństwa, uznaje, że niedobór wykwalifikowanych kadr w pewnym kraju i ich przyciąganie przez państwa silniejsze może nie tylko uniemożliwić przeciwdziałanie zagrożeniom demograficznym, ale też „zepchnąć kraj na margines światowej gospodarki”.

Nacisk na integrację usług dla starzejącego się społeczeństwa kładzie się także w promowanej przez Komisję Europejską koncepcji srebrnej gospodarki³. Jej wdrażanie przybiera postać wielosektorowych sieci, klastrów i ekosystemów innowacji, takich jak np. SEN@ER (2015) i Silver Valley (2015). Integrację usług stymuluje także program Komisji Europejskiej *Horyzont 2020* (European Commission 2014), w którego ramach projekty dotyczące starzenia się społeczeństw zakładają wielosektorowość nie tylko na poziomie organizacyjnym (zaangażowanie podmiotów publicznych, komercyjnych i pozarządowych z przynajmniej trzech różnych krajów, konieczność zapewnienia równości płci realizatorów i uczestników prac badawczo-rozwojowych), ale też w odniesieniu do efektów (osiągnięcie rezultatów, produktów i usług stanowiących rozwiązania możliwe do wdrożenia przez przedsiębiorstwa lub partnerów społecznych, wygenerowanie innowacji technologicznej i społecznej). Podobne zasady przyjęte zostały w rozwijanym od końca 2010 r. *Europejskim partnerstwie na rzecz innowacji sprzyjającej aktywnemu starzeniu się w dobrym zdrowiu* (European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing 2015), którego celem jest współpraca interesariuszy prywatnych i publicznych na rzecz rozwoju innowacji rynkowych i społecznych, pozwalających na poprawę jakości życia, wczesne wykrywanie problemów i ich rozwiązywanie w warunkach

starzenia się społeczeństw. Rozwijany jest też *Wspólny program na rzecz nowoczesnych technologii w służbie osobom starszym* (Ambient Assisted Living Joint Programme 2015), którego główną częścią stanowi udzielanie grantów i finansowanie projektów badawczo-rozwojowych partnerstw składających się z małych i średnich przedsiębiorstw, organizacji konsumentów i instytucji naukowych. W programie tym za kluczowe uznaje się prace w zakresach elektroniki, systemów wbudowywanych, generowania i kontrolowania energii, nowych materiałów, interfejsów i komunikacji oraz oprogramowania i sieci komputerowych.

Tymczasem zdaniem Marka Rymszy (2013, s. 352–354) w Polsce niezbędna jest „integracja reintegracji”, czyli współdziałanie różnych służb, organizacji i instytucji, które obecnie wypełniają przede wszystkim przypisane im zadania statutowe, bez szczególnej dbałości o efekty działalności. Prowadzi to do zjawiska równoległych, nieskoordynowanych polityk sektorowych⁴. Obserwacje te potwierdzają badania własne dotyczące współpracy pozarządowych agencji zatrudnienia z publicznymi służbami zatrudnienia, instytucjami społecznymi i edukacyjnymi. Wynika z nich, że wiele podmiotów nie utrzymuje stałych kontaktów między sobą, jest dla siebie obojętnych, a niekiedy też występuje w kilku sprzecznych rolach – zarówno regulatora rynku, potencjalnego partnera w projektach, jak i konkurenta (Klimczuk et al. 2013, s. 106–111). Inny przykład stanowi system opieki długoterminowej, gdzie zadania często rozdzielone są między ochronę zdrowia oraz pomoc społeczną. Niesie to ze sobą oddzielne metody organizacji i odmienne metody finansowania świadczeń (Jurek 2012, s. 119). W rezultacie dochodzi do zjawisk, które stanowią dalsze przesłanki do integracji usług,

³ Pod pojęciem srebrnej gospodarki za raportem Komisji Europejskiej *Przyszłość demograficzna Europy* można rozumieć „kombinację dobrych warunków dostaw (wysoki poziom edukacji, badań i rozwoju, wrażliwe i elastyczne rynki) z rosnącą siłą nabywczą starszych konsumentów, która oferuje nowe, ogromne możliwości wzrostu ekonomicznego” (European Commission 2007, s. 96). Przyjmuje się przy tym, iż nie jest to jeden sektor, lecz raczej zbiór produktów i usług z wielu istniejących już sektorów – w tym informatyki, telekomunikacji, sektora finansowego, mieszkalnictwa, transportu, energii, turystyki, kultury, infrastruktury i usług lokalnych oraz opieki długoterminowej.

⁴ Przykładowo osoby z ograniczeniami sprawności mogą w Polsce korzystać ze wsparcia czterech różnych i relatywnie niezależnych od siebie podsystemów: 1) rehabilitacji (m.in. zakłady aktywności zawodowej); 2) pomocy społecznej; 3) pośrednictwa pracy i usług rynku pracy (urzędy pracy i agencje zatrudnienia); 4) zatrudnienia socjalnego (m.in. centra i kluby integracji społecznej). Każdy z nich oferuje usługi aktywizujące, które mają odmienne, ale bliskoznaczne i częściowo pokrywające się cele (kolejno: rehabilitacja zawodowa, społeczna i zdrowotna; usamodzielnienie życiowe; zatrudnienie; reintegracja zawodowa i społeczna).

takich jak: fragmentaryczność opieki, brak koordynacji i przepływu informacji, luki na styku obu obszarów, nakładanie się kompetencji.

Za Mirosławem Grewińskim (2009, s. 200–201) wyzwanie integracji usług społecznych można analizować w wymiarze pionowym, tj. między podmiotami centralnymi i tymi z poszczególnych szczebli samorządu terytorialnego (głównie publicznymi), oraz – co jest trudniejsze – w wymiarze poziomym, gdy dotyczy podmiotów z różnych sektorów. W drugim przypadku ujawniają się bariery, jak np. odmienne cechy sektorów, wzajemna nieufność, niechęć, stereotypowe postrzeganie, przekonanie o konieczności podziału środków publicznych przez podmioty państwowe i samorządowe, przekonanie o biurokratyzacji współpracy oraz brak wiedzy i woli rozwoju partnerstw i kontraktowania usług. Wyróżnia się też inne wady i zalety poszczególnych sektorów (Rothstein 1998, s. 201, za: Kamiński 2009, s. 34). W ujęciu idealistycznym sektor publiczny dąży do sprawiedliwości i równego traktowania, rynkowy zapewnia efektywność i wolność wyboru, a trzeci sektor – bezinteresowność i bliskość. W ujęciu krytycznym pierwszy cechuje biurokracja i korupcja, drugi – kartele i segregacja, a trzeci – niestabilność i dostępność tylko dla wąskich grup interesów. Tym samym można twierdzić, iż dominacja któregośkolwiek z nich w danym obszarze polityki społecznej prowadzi do pewnego rodzaju zaniechań lub naruszeń. Zasadne jest zatem zrównoważone wykorzystywanie zalet wszystkich sektorów.

2. Zasada wielosektorowości w polityce społecznej wobec ludzi starych i starości

Za Martinem Powellem (2010, s. 21) zasadę wielosektorowości można określać też mianem wielosektorowej gospodarki dobrobytu (*mixed economy of welfare*). Badacz koncepcję tę wiąże jednocześnie z zagadnieniem społecznego podziału dobrobytu (*social division of welfare*; obejmuje ono świadczenia publiczne, pracownicze i podatkowe). Idee te mogą służyć do analiz: 1) elementów wielosektorowej gospodarki dobrobytu oraz sposobów, w jakich poszczególne sektory są obecne we współczesnych państwach dobrobytu, procesów ich tworzenia i zmian (np.

zmiany w czasie i przestrzeni sektorów publicznego, rynkowego, pozarządowego i nieformalnego); 2) trzech wymiarów wielosektorowej gospodarki dobrobytu (źródeł i procesów produkcji świadczeń, ich finansowania oraz form regulacji). Powell (ibidem, s. 22) podkreśla też, że pojęcia te mają nie tylko aspekt opisowy (wskazując na obecność poszczególnych sektorów w polityce społecznej), ale także normatywny, czyli odnoszący się do postulowanych zmian ról i znaczeń poszczególnych sektorów (np. pomniejszanie znaczenia państwa). Ujęcie normatywne pozwala na analizę założeń ideologicznych, które obejmują odmienne konfiguracje wielosektorowej gospodarki dobrobytu. Ogólnie zauważa się, że tradycyjna lewica polityczna wspiera dominującą rolę państwa w budowaniu dobrobytu, ograniczając lub wykluczając udział rynku, oraz wspiera świadczenia publiczne bardziej niż pracownicze czy podatkowe. Rozwiązania te mają sprzyjać sprawiedliwemu dostępowi obywateli do świadczeń i usług (takich jak renty, emerytury, ulgi na usługi publiczne dla osób starszych). Tymczasem prawica dąży do budowy „społeczeństwa dobrobytu” (*welfare society*) poprzez wspieranie rozwiązań o charakterze rynkowym, pozarządowym lub nieformalnym (np. wolontariat seniorów i seniorek, grupy samopomocowe, komercyjne usługi pielęgnacyjne i opieki długoterminowej) przy jednoczesnym pomniejszaniu instrumentów państwowych. Tym samym zwiększona ma zostać ekonomiczna efektywność usług i ograniczenie socjalnego uzależnienia jednostek. Prawica nie przywiązuje większej wagi do świadczeń pracowniczych i podatkowych, chociaż niektórzy jej zwolennicy sprzeciwiają się rozwiązaniom takim jak ulgi podatkowe, uznając, iż zniekształcają one mechanizm rynkowy (ibidem, s. 23).

Odmienne podejście do wielosektorowej gospodarki dobrobytu proponuje Grewiński (2009, s. 37), który posługuje się pojęciem „wielosektorowej polityki społecznej” (*multisectoral social policy/mixed social policy*). Rozumie przez nie „działalność różnorodnych podmiotów w ramach aktywności społecznej sektora publicznego, obywatelskiego, prywatnego i nieformalnego służącą zaspokajaniu potrzeb socjalnych obywateli oraz łagodzeniu i/lub eliminowaniu kwestii społecznych przy wykorzystaniu potencjału pluralistycznego państwa opiekuńczego, społeczeństwa obywatelskiego

i kapitału społecznego w duchu współodpowiedzialności za spójność i integrację społeczną oraz bezpieczeństwo socjalne”. Badacz wskazuje na dwa aspekty analizowanej koncepcji: stosowanie mieszanych form w kształtowaniu dobrobytu (*welfare mix*) i pluralizm dobrobytu (*welfare pluralism*). Pierwsze pojęcie odnosi się do stosowania zróżnicowanych rozwiązań oraz techniki rozkładania zadań i usług społecznych na poszczególne sektory. Drugie dotyczy dyskusji nad różnorodnością w poszczególnych dziedzinach i sektorach polityki społecznej (ibidem, s. 38).

Podmioty polityki społecznej wobec starzenia się społeczeństw wyróżnia się według kryteriów takich jak poziom formalizacji (formalne struktury, regulowane przepisami prawa, i nieformalne, np. rodziny, wspólnoty, ruchy społeczne), pełnione funkcje (np. przygotowanie planów, programów, strategii, udział w dialogu społecznym – reprezentacja postulatów grupowych, dostarczanie dóbr i usług) oraz źródła finansowania i kryterium dostępu do świadczeń i usług (sektor publiczny, rynkowy, pozarządowy) (Szatur-Jaworska 2006b, s. 294–297; Jurek 2012, s. 116–118). Zauważa się przy tym, że w Polsce kluczową rolę w zaspokajaniu podstawowych potrzeb osób starszych odgrywają rodziny oraz podmioty publiczne (Szatur-Jaworska 2006b, s. 297). Tymi ostatnimi są m.in. podmioty zapewniające podstawy bezpieczeństwa materialnego (Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, biura emerytalne służb mundurowych), zaspokajające potrzeby zdrowotne (przychodnie, szpitale, sanatoria, będące najczęściej własnością samorządów i finansowane ze składek na ubezpieczenie zdrowotne) i potrzeby opiekuńcze (ośrodki pomocy społecznej, domy pomocy społecznej, zakłady opiekuńczo-lecznicze i leczniczo-pielęgnacyjne). Podmioty komercyjne i pozarządowe odgrywają zaś większą rolę w odniesieniu do zaspokajania potrzeb szacunku i samorealizacji – np. edukacyjnych, organizacji czasu wolnego i uczestnictwa osób starszych w kulturze.

Poza przytoczonymi już za Jerzym Hausnerem (2007, s. 13) sektorami można zwrócić uwagę na kształtującą się na ich styku gospodarkę społeczną. Stanowi ona przestrzeń, w której dochodzi do przenikania się elementów: sektora publicznego (polityka zatrudnienia i integracji społecz-

nej), prywatnego (społeczna odpowiedzialność biznesu) oraz społeczeństwa obywatelskiego (w szczególności jego sformalizowanych podmiotów – trzeciego sektora, organizacji pozarządowych). Gospodarka ta obejmuje w szczególności przedsiębiorstwa społeczne – jako „organizacje hybrydowe”, a więc nastawione na godzenie troski o wartości społeczne i ekonomiczne, tak by prowadzenie działalności gospodarczej pozwalało na osiągnięcie celów społecznych (Alter 2008, s. 149–153). W Polsce takimi podmiotami są spółdzielnie socjalne, organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą, spółki *non-profit*, spółdzielnie pracy, zakłady aktywności zawodowej, centra integracji społecznej oraz partnerstwa, związki i sieci.

Współcześnie wpływają, promowaną przez ONZ koncepcją, którą stosuje się do odróżnienia „starych” i „nowych” form aktywności w gospodarce społecznej, jest „gospodarka solidarności” (*solidarity economy*) (Di Meglio, Coumba, Gasser 2011)⁵. Zakłada się tu, że część z powstałych w przeszłości spółdzielni, banków i podmiotów ubezpieczeń wzajemnych stanowi już element gospodarki głównego nurtu, a przez to w mniejszym stopniu służy rozwiązywaniu problemów społecznych. Wyłaniają się jednak nowe podmioty, zainteresowane w większym stopniu upowszechnianiem solidarności jako odpowiedzi na nierówności i niesprawiedliwość, oraz przejawy szarej strefy/szarego rynku i czarnego rynku. W pierwszym przypadku gospodarka solidarności ma stanowić odpowiedź na nielegalny, ukryty przed organami administracji podatkowej obrót legalnymi towarami i usługami (np. świadczenie opieki nad osobą starszą przez osobę spoza rodziny bez stosowania umowy o pracę). W drugim przypadku gospodarka ta ma przeciwstawiać się działalności przestępczej, handlowi nielegalnymi towarami i usługami oraz łamaniu praw autorskich (np. wyłudzeniu pieniędzy od osób

⁵ Inne warianty współczesnej gospodarki społecznej stanowią: nowa gospodarka społeczna (*new social economy*), gospodarka popularna/powszechna (*popular economy*), gospodarka ubogich (*economy of the poor*), gospodarka społeczności lokalnych (*economy of local communities*), gospodarka obywatelska (*civic economy*), ekonomia pracy (*labour economy*), ekonomia współpracy (*cooperative economy*) (Spicker, Álvarez Leguizamón, Gordon 2007, s. 183–184).

starszych drogą telefoniczną – oszustwu metodą „na wnuczka”).

Wyłaniająca się gospodarka solidarności już obejmuje wiele innowacyjnych rozwiązań, które często opierają się na cyfrowych technologiach informacyjnych i telekomunikacyjnych. W ostatnich latach są one stopniowo dostosowywane do potrzeb i aktywności osób starszych (zob. Satgar 2014; O’Sullivan, Mulgan, Vasconcelos 2010). Realizują je nowe podmioty i inicjatywy, m.in.: organizacje sprawiedliwego handlu (*fair trade*; np. finansujące centra aktywności lokalnej w społecznościach, od których pochodzą kupowane produkty, poprzez ograniczenie dochodów dystrybutorów); ruch wolnego i otwartego oprogramowania (np. udostępnianie kodu źródłowego programów umożliwia ich dostosowywanie przez wolontariuszy do potrzeb osób z ograniczeniami sprawności i bezpłatny dostęp do programów); ruch otwartego dostępu (nieodpłatny, powszechny dostęp do treści naukowych i edukacyjnych, głównie za pośrednictwem internetu, który może być przydatny w e-learningu osób starszych); produkcja partnerska (*commons-based peer production*); współpraca ludzi rozproszonych w różnych miejscach nad wspólnymi projektami za pośrednictwem internetu, która uwzględnia współdzielenie zasobów, np. mocy obliczeniowych, kreatywności, czasu, oraz „samoprzydzielanie” zadań przez osoby uznające się za najbardziej kompetentne do ich wykonania, np. e-wolontariat, Wikipedia, NaprawmyTo.pl – serwis zgłaszania i usuwania problemów związanych m.in. z infrastrukturą miejską); lokalne waluty (np. Fureai Kippu, czyli japońskie „bilety opieki”, oparte na wymianie pomocy osobom starszym); wreszcie techniki pobudzania innowacji społecznych⁶ takie jak np. inwestycje odpowiedzialne społecznie (*impact investing*) czy obligacje i fundusze *private equity*/

venture capital, dotyczące przedsięwzięć społecznych (zob. Murray, Caulier-Grice, Mulgan 2010).

W tym miejscu warto podkreślić, iż podobnie jak organizacje pozarządowe, podmioty gospodarki społecznej i solidarnościowej mobilizują i pomnażają kapitał społeczny (Hausner 2007, s. 15, 22). Ten ostatni można rozumieć szeroko jako potencjał współdziałania, osadzony w powiązaniach międzyludzkich i normach społecznych, który może przynosić korzyści osobom, grupom i społeczeństwom (Klimczuk 2012, s. 9). W tym kontekście część podmiotów polityki społecznej wobec starzenia się społeczeństw można także określać mianem infrastruktury kapitału społecznego ludzi starych. Obejmuje ona m.in. kluby seniora, tzw. uniwersytety trzeciego wieku, uniwersytety w ogóle, hospicja, grupy samopomocowe, grupy wolontariatu (pomocy ochotniczej), centra seniora, miejskie rady seniorów, wspólnoty mieszkaniowe seniorów, kluby i ogniska międzypokoleniowe, organizacje pozarządowe (wspierające osoby starsze w sferze zdrowotnej, skupiające osoby starsze i działające na ich rzecz, wspomagające ludzi starszych jako osoby biedne i samotne, wspierające domy pomocy społecznej lub prowadzące placówki opieki dla ludzi starszych, popularyzujące zagadnienia z zakresu gerontologii) (zob. ibidem, s. 89–91). W tym kontekście warto wspomnieć o innowacjach społecznych powstających na pograniczach różnych sektorów, które obejmują programy na rzecz dialogu międzypokoleniowego lub relacji międzypokoleniowych. Są to np. wspólne przestrzenie międzypokoleniowe (*intergenerational shared sites*), odpowiadające potrzebom dzieci i młodzieży oraz osób starszych, a zarazem kształtujące ich wzajemne relacje. Może to być wspólne prowadzenie domów pomocy społecznej i przedszkoli, klubów seniora i szkół, domów dla osób starszych i bezdomnych matek, dziennej opieki dla osób starszych i centrów rozwoju dzieci, wspólnot emerytalnych i akademickich (Jarrott, Weintraub 2007). Do innych podobnych inicjatyw należą miasta i społeczności przyjazne starości (*age-friendly cities and communities*) i międzypokoleniowe wspólnoty mieszkaniowe (*cohousing*) (WHO 2007).

W literaturze przybliżone do tej pory koncepcje są określane różnie, w zależności od uwzględnianych elementów wielosektorowej gospodarki

⁶ Pod pojęciem innowacji społecznych można rozumieć nowe strategie, koncepcje, produkty, usługi i formy organizacyjne służące zaspokajaniu potrzeb, które w szczególności powstają na pograniczach różnych sektorów systemu społecznego oraz w gospodarce społecznej. Innowacje te cechują społeczne cele i środki ich osiągania oraz fakt, iż generują nowe stosunki społeczne lub powiązania kooperacyjne. Innowacje te nie tylko służą rozwiązywaniu problemów, ale też poszerzają możliwości działania społeczeństwa (Murray, Caulier-Grice, Mulgan 2010, s. 3).

dobrobytu oraz analizowanych przez poszczególne badaczy kryteriów. Najbardziej popularne określenia to „trójkąt dobrobytu”⁷ i „romb/diament/brylant dobrobytu”⁸. Należy przy tym podkreślić, iż niekiedy w literaturze przedmiotu trzeci sektor, gospodarkę społeczną i gospodarstwa domowe określa się łącznie mianem trzeciego systemu (Pearce 2009). Jednakże z uwagi na nieformalny charakter interakcji między podmiotami zwraca się uwagę na bliskość gospodarki społecznej i szarej strefy/korupcji. Ponadto analizy może utrudniać fakt, iż niekiedy oba te obszary są określane mianem czwartego sektora (Bednarski, Kokoszczynski 1989; Sabeti 2009). Poza tym do analiz wielosektorowej polityki społecznej i gospodarki dobrobytu możliwe jest stosowanie koncepcji teoretycznych dotyczących zmian instytucjonalnych, krytyki poszczególnych sektorów i ogólnych modeli analizy porównawczej polityki społecznej (zob. Grewiński 2009, s. 116–134).

Występują też inne modele wielosektorowej polityki społecznej. W tym miejscu w nawiązaniu do Grewińskiego (2009, s. 83–116, 135–138) można wymienić sześć z nich: 1) model „kół dobrobytu” Tanii Burchardt, 2) schemat „sił napędowych rozwoju społecznego” Juliana Auleytnera, 3) model sfer społecznych Thomasa Janoskiego, 4) model „pięciokąta dobrobytu” w odrębnych

⁷ Trójkąt dobrobytu to koncepcja wywodząca się z prac Adalberta Eversa (za: Grewiński 2009, s. 84–87), która obejmuje podmioty publiczne, komercyjne i społeczne bądź gospodarstwa domowe oraz znajdujące się pomiędzy tymi trzema kategoriami grupy samopomocy, spółdzielnie i organizacje wolontariackie. Do tego zakłada się podział tych podmiotów według wymiarów formalne–nieformalne i publiczne–niepubliczne oraz ze względu na możliwość dominacji sektorów (w podziale na państwa północne, południowe, zachodnie i wschodnie Europy). Koncepcja ta została zmodyfikowana m.in. przez Paula Abrahamsona (za: ibidem, s. 89–90), który określał elementy modelu jako państwo, rynek i społeczeństwo obywatelskie, a znajdujące się między nimi podmioty jako trzeci sektor. Badacz ten zmienił też wymiary podziału sektorów na sfery zysku–niezysku, publiczną–prywatną oraz nieformalną–formalną.

⁸ W koncepcji tej zakłada się, że w bezpośrednią pomoc świadczeniobiorcom lub osobom niesamodzielnym mogą być zaangażowane cztery grupy podmiotów: 1) osoby bliskie, czyli rodzina wraz z siecią wsparcia samopomocowego, 2) podmioty publiczne, 3) podmioty komercyjne, 4) organizacje *non-profit* (zob. Grewiński 2009, s. 87–89; Jurek 2012, s. 118–119).

wersjach Ryszarda Szarfenberga i Cyrille’a de Neubourga (2002), 5) modele struktury społecznej Auleytnera i Mirosława Książopolskiego, 6) model „stokrotki dobrobytu” Grewińskiego. Ich pełny opis, odniesienie do polityki wobec starzenia się społeczeństw oraz pogłębiona ocena przydatności w programowaniu i analizach tej polityki wykracza jednak poza niniejsze opracowanie.

3. Możliwości zaangażowania osób starszych w wielosektorową politykę społeczną

Można zaryzykować twierdzenie, iż skuteczność i efektywność wdrażania modeli wielosektorowych wymaga zaangażowania samych osób starszych do aktywności w trzecim sektorze, gospodarce społecznej i solidarnościowej. Za Charlesem H. Levinem (1984, s. 179, 181) podejście takie można określić mianem koprodukcji usług publicznych (*co-production*), której cechy scharakteryzowano już w latach siedemdziesiątych XX w. Współcześnie następuje jej odnowa z uwagi na większą świadomość własnych praw wśród obywateli krajów wysokorozwiniętych, jak również możliwości wykorzystania internetu i aplikacji w urządzeniach mobilnych m.in. do dostarczania usług publicznych, konsultowania projektów i dokumentów, ich wdrażania, monitorowania i ewaluacji (Botero, Paterson, Saad-Sulonen 2012). Ponadto popularyzacji omawianej koncepcji pośrednio sprzyja fakt, iż do jej pionierów należała m.in. Elinor Ostrom – laureatka Nagrody Nobla w 2009 r. (zob. Stephens, Ryan-Collins, Boyle 2008). Najogólniej koprodukcja polega na przekazaniu w całości lub częściowo odpowiedzialności za świadczenie usług publicznych indywidualnym obywatelom lub ich grupom i organizacjom. Do zbliżonych koncepcji należą sąsiedzka organizacja świadczenia usług, samopomoc i partnerstwo publiczno–prywatne. Tym, co wyróżnia koprodukcję, jest tworzenie stosunków między regularnymi dostawcami świadczeń (np. pomoc społeczna, instytucje rynku pracy, policja) i ich klientami tak, aby lepiej wzajemnie wykorzystywać dostępne zasoby partnerów dla realizacji wspólnych celów.

W tym miejscu w nawiązaniu do Jürgena Kocki i Kaia Brauera (zob. 2010, s. 328–329)

możemy omówić cztery zagadnienia związane z zaangażowaniem obywatelskim osób starszych. Po pierwsze zgodnie z teorią wyłączenia Elaine Cumming i Williama E. Henry'ego (1961) zwraca się uwagę, że udział w wolontariacie maleje z wiekiem z uwagi na pogarszający się stan zdrowia. Niemniej zdaniem Kocki i Brauera najnowsze badania w pewnym stopniu zaprzeczają tej koncepcji. Zaangażowanie obywatelskie seniorów i senierek zależy od aktywności w poprzednich etapach życia, często wzrasta po 60. roku życia – w pierwszych latach po przejściu na emeryturę, i maleje po 75. roku życia wraz z utratą samodzielności w życiu codziennym. Ponadto wiele osób starszych musi dzielić swój czas na dalsze zaangażowanie w pracę zarobkową, nieformalną opiekę nad innymi osobami zależnymi i opiekę nad wnukami. Zauważa się też, że poziom zaangażowania obywatelskiego osób starszych jest najwyższy w krajach o rozwiniętym systemie wsparcia socjalnego (np. państwa skandynawskie), a niższy w krajach o niskim poziomie kompleksowego zorganizowania usług społecznych (np. kraje Europy Południowej).

Po drugie efekty aktywności obywatelskiej seniorów i senierek są zróżnicowane (zob. Kocka, Brauer 2010, s. 329–330). Według badań Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS 2014) z lat 2002–2012 osoby starsze angażują się głównie w wolontariat na rzecz takich podmiotów jak kluby sportowe, socjalne i seniora oraz Kościoły i grupy religijne. Zaangażowanie w grupy sąsiedzkie, komitety obywatelskie, kooperatywy seniorów, grupy samopomocowe jest na znikomym poziomie. Jednocześnie osoby po 60. roku życia cechuje najwyższy poziom zainteresowania życiem polityczno-publicznym. Do korzyści osiąganych przez osoby starsze w rezultacie aktywności obywatelskiej należą: aktywność, utrzymywanie i rozwój kompetencji, autoafirmacja, uznanie społeczne i integracja, w tym kontakty międzypokoleniowe. Oczywiście aktywności te nie spowalniają procesu starzenia, ale pozytywnie oddziałują na jakość życia.

Trzecim zagadnieniem jest zaangażowanie rządów w promocję aktywności obywatelskiej osób starszych (zob. Kocka, Brauer 2010, s. 330). Jednym z pierwszych dokumentów w tej dziedzinie była przyjęta w Stanach Zjednoczonych w 1965 r.

Ustawa o osobach starszych⁹. Umożliwiła ona dofinansowywanie działań i projektów związanych ze starzeniem się społeczeństwa, administrację i usługi wspierające aktywność osób starszych, m.in. usługi medyczne, szkolenia z obsługi komputerów, programy dla mniejszości etnicznych i narodowych, wsparcie wolontariatu, ochrona praw osób starszych, infolinie dotyczące dostępnych na poziomie lokalnym form wsparcia, programy żywieniowe, wsparcie dla opiekunów nieformalnych i asystentów (*Senior Companions* 2015), centra seniorów i osób z ograniczeniami sprawności, międzypokoleniowe programy mentorskie (*Senior Corps* 2015). W krajach UE zaś wsparcie aktywności seniorów i senierek odbywa się głównie poprzez powszechne ubezpieczenia zdrowotne i emerytalne, ograniczenie obowiązków podatkowych organizacji pozarządowych i pożytku publicznego oraz promocję wolontariatu osób starszych. Dodatkowe programy zależą od poszczególnych państw członkowskich i pod wpływem podmiotów międzynarodowych, jak ONZ (w szczególności jej agend: Światowej Organizacji Zdrowia i Międzynarodowej Organizacji Pracy) oraz OECD, zaczęły być formułowane głównie od lat osiemdziesiątych XX w. (Ervik, Lindén 2013). W Polsce pierwsze względnie kompleksowe dokumenty strategiczne zostały przyjęte na początku XXI w. i mają na celu programowanie głównie wsparcia edukacji osób starszych, integracji wewnątrz- i międzypokoleniowej, lokalnej partycypacji społecznej oraz zewnętrznych usług opiekuńczych przez organizacje pozarządowe, organizacje kościelne i religijne, spółdzielnie socjalne, stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego i organizacje sportowe (MPiPS 2012, 2013a, 2013b). Przegląd tych dokumentów pozwala zaryzykować twierdzenie, iż w niewielkim stopniu uwzględniają one działania z zakresu polityki wobec starości (jedynie integracja międzypokoleniowa), podkreślają konieczność budowy kompetencji cyfrowych osób starszych (ale bez np. wsparcia rozwoju e-usług i technologii dla starzejącego się społeczeństwa), w znikomym stopniu uwzględniają działalność podmiotów komercyjnych i zawierają ogólne zapisy dotyczące

⁹ United States Older Americans Act of 1965, Public Law 89-73.

srebrnej gospodarki, właściwie ograniczając ją do podstawowych usług opiekuńczych.

Ostatnim z analizowanych przez Kockę i Brauera (2010, s. 330–331) tematów istotnych dla zaangażowania osób starszych w wielosektorową politykę społeczną jest samodzielne, oddolne tworzenie przez te osoby organizacji pozarządowych. Podobnie jak w przypadku ogólnej aktywności obywatelskiej osób starszych, zauważa się w tym obszarze zróżnicowanie krajów europejskich na północne (silne grupy interesów, takie jak Age Concern w Wielkiej Brytanii) i południowe (o znikomym udziale organizacji osób starszych w Grecji, Hiszpanii i Portugalii). Przykładów możliwości oddziaływania takich podmiotów na politykę społeczną dostarczają amerykańskie organizacje American Association of Retired Persons, Alliance for Retired Americans i American Seniors Organization, które posiadają nawet do 30 mln członków, mają powiązania z partiami politycznymi oraz stymulują rozwój i monitorują wdrażanie praw antydyskryminacyjnych. Do tego dochodzą mniejsze podmioty, dostarczające bezpośrednią pomoc osobom starszym, aktywizujące je, reprezentujące ich interesy w sądach i instytucjach publicznych oraz upowszechniające wiedzę gerontologiczną.

Podsumowanie

W artykule przybliżono główne przesłanki i możliwości integracji usług w polityce wobec ludzi starych i starości. Zwrócono przy tym uwagę na możliwość wykorzystania modeli wielosektorowych zarówno do analiz, jak i do programowania tego obszaru polityki społecznej. Podjęto dyskusję nad czynnikami sprzyjającymi zaangażowaniu samych seniorów i senierek w realizacji zadań tej polityki i hamującymi je, w szczególności w ramach organizacji pozarządowych oraz podmiotów gospodarki społecznej i solidarnościowej. Zwrócono uwagę na możliwość wdrażania i kordynacji modeli wielosektorowych z wykorzystaniem nowych technologii, pobudzając zarazem rozwój technologii wspierających osoby starsze.

Podkreślić należy, że modele wielosektorowej gospodarki dobrobytu i polityki społecznej mogą służyć nie tylko do badań i programowania szeroko rozumianych usług społecznych, zdrowotnych

i opiekuńczych, ale też wolontariatu, aktywności obywatelskiej osób starszych, ich udziału w ko-produkcji usług oraz we współtworzeniu srebrnej gospodarki. Zastosowanie modeli wielosektorowych może pozwolić na lepsze zrozumienie: różnic w przystosowaniu poszczególnych modeli państwa dobrobytu i opieki do wykorzystania nowych technologii, współczesnych nierówności regionalnych dotyczących poziomu zdrowia oraz wykluczenia cyfrowego i robotycznego, wpływu różnorodności podmiotów zaangażowanych we wspólne projekty na innowacyjność ich rezultatów, możliwości stymulowania i rozwoju rozwiązań społecznie odpowiedzialnego biznesu dla starzejącego się społeczeństwa. Zasadne jest zatem dalsze pogłębianie badań empirycznych nad przykładami programów i projektów możliwych do realizowania w ramach wielosektorowej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości.

Dokonany przegląd pozwala na sformułowanie przynajmniej dwóch wniosków stanowiących zarówno wskazanie dalszego kierunku badań, jak i ogólną rekomendację dla podmiotów omawianej polityki. Po pierwsze modele wielosektorowe analizowane w kontekście zmiany technologicznej pozwalają nie tylko na zwiększenie skuteczności i efektywności polityki społecznej poprzez poprawę integracji usług społecznych, ale też na analizowanie i tworzenie różnorodnych powiązań pomiędzy istniejącymi podmiotami wywodzącymi się z odmiennych sektorów. Po drugie modele te pozwalają na rozpoznawanie i stymulowanie innowacji społecznych, które powstają na pograniczach różnych sektorów oraz w obszarze gospodarki społecznej i solidarnościowej. Przykładów w analizowanym kontekście mogą dostarczać wspomniane programy i projekty badawczo-rozwojowe związane ze srebrną gospodarką oraz dotyczące dialogu lub relacji międzypokoleniowych.

Bibliografia

Alter K. (2008). „Przedsiębiorstwo społeczne w szerszym kontekście”, w: J.J. Wygnański (red.), *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, s. 145–154.

Ambient Assisted Living Joint Programme, <http://www.aal-europe.eu> [dostęp: 20.03.2015].

Bednarski M., Kokoszyczyński R. (1989). „Czwarty sektor”, *Przegląd Organizacji*, nr 1, s. 8–11.

Błądowski P. (2006a). „Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych”, w: B. Szatur-Jaworska, P. Błądowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: ASPRA-JR, s. 309–318.

Błądowski P. (2006b). „Zasady polityki społecznej”, w: B. Szatur-Jaworska, P. Błądowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: ASPRA-JR, s. 304–305.

Botero A., Paterson A., Saad-Sulonen J. (red.) (2012). *Towards Peer Production in Public Services: Cases from Finland*. Helsinki: Aalto University.

Capurro R., Nagenborg M., Weber J., Pingel Ch. (2007). *Deliverable D4. Analysis of National and International EU Regulations and Ethical Councils Opinions Related with Technologies for the Integration of Human and Artificial Entities*, <http://ethicbots.na.infn.it/restricted/doc/D4.pdf> [dostęp: 20.03.2015].

Cumming E., Henry W.E. (1961). *Growing Old, the Process of Disengagement*. New York: Basic Books.

Di Meglio R., Coumba D., Gasser M. (2011). *Social and Solidarity Economy: Our Common Road Towards Decent Work*. Turin: International Training Centre of the ILO.

Ervik R. (2009). *A Missing Leg of Ageing Policy Ideas: Dependency Ratios, Technology and International Organizations*, referat z konferencji ESPAnet, Urbino, 17–19.09.2009, <http://www.espanet-italia.net/conference2009/paper/15%20-%20Ervik.pdf> [dostęp: 20.03.2015].

Ervik R., Lindén T.S. (2013). „Introducing ageing policy. Challenges, ideas and responses in Europe”, w: R. Ervik, T.S. Lindén (red.), *The Making of Ageing Policy: Theory and Practice in Europe*. Cheltenham, UK–Northampton, MA: Edward Elgar, s. 1–26.

ESS (2014). European Social Survey Data, <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview/> [dostęp: 20.03.2015].

European Commission (2007). *Europe's Demographic Future. Facts and Figures on Challenges and Opportunities*. Luxembourg: European Commission.

European Commission (2014). *Horizon 2020. Work Programme 2014–2015. 8. Health, Demographic Change and Wellbeing. Revised*, http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/wp/2014_2015/main/h2020-wp1415-health_en.pdf [dostęp: 20.03.2015].

European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing, http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?section=active-healthy-ageing [dostęp: 20.03.2015].

Gassmann O., Reepmeyer G. (2008). „Universal design – innovations for all ages”, w: F. Kohlbacher, C. Herstatt (red.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*. Heidelberg: Springer, s. 125–140.

Grewiński M. (2009). *Wielosektorowa polityka społeczna. O przeobrażeniach państwa opiekuńczego*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.

Hausner J. (2007). „Ekonomia społeczna jako kategoria rozwoju”, w: J. Hausner (red.), *Ekonomia społeczna a rozwój*. Kraków: MSAP, s. 11–25.

Jarrott S.E., Weintraub A.P.C. (2007). „Intergenerational shared sites: A practical model”, w: M. Sánchez (red.), *Intergenerational Shared Sites: A Practical Model*. Barcelona: „la Caixa” Foundation, s. 125–146.

Jurek L. (2012). *Ekonomia starzejącego się społeczeństwa*. Warszawa: Difin.

Kamiński S. (2009). „Wielosektorowość podmiotów polityki społecznej”, w: O. Kowalczyk, S. Kamiński (red.), *Wymiary polityki społecznej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, s. 28–41.

Klimczuk A. (2011). „Transfer technologii w kształtowaniu srebrnej gospodarki”, w: M. Grzybowski (red.), *Transfer wiedzy w ekonomii i zarządzaniu*. Gdynia: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Morskiej w Gdyni, s. 57–75.

Klimczuk A. (2012). *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*. Lublin: Wiedza i Edukacja.

Klimczuk A. (2013). „Współczesna polityka społeczna wobec niepełnosprawności i osób niepełnosprawnych”, *Pogranicze. Studia Społeczne*, t. XXII, s. 185–200.

Klimczuk A., Siedlecki M., Sadowska P., Sydow M. (2013). *Niepubliczne agencje zatrudnienia osób niepełnosprawnych. Możliwości i dylematy rozwoju w sektorze pozarządowym*. Warszawa–Białystok: Fundacja Pomocy Matematyko i Informatykom Niepełnym Ruchowo–Fundacja SocLab.

Kocka J., Brauer K. (2010). „Civil society and the elderly”, w: H.K. Anheier, S. Toepler, R. List (red.), *International Encyclopedia of Civil Society*. New York: Springer, s. 327–332.

Levine C.H. (1984). „Citizenship and service delivery: The promise of coproduction”, *Public Administration Review*, nr 44, s. 178–189.

Mertens P., Russell S., Steinke I. (2008). „Silver markets and business customers: Opportunities for industrial markets?”, w: F. Kohlbacher, C. Herstatt (red.),

- The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*. Heidelberg: Springer, s. 353–370.
- Mørk T., Vidje G. (2010). *Focus on Welfare Technology*. Stockholm–Dronninglund: Nordens Välfärdscenar.
- MPiPS (2012). *Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- MPiPS (2013a). *Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- MPiPS (2013b). *Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G. (2010). *The Open Book of Social Innovation*. London: The Young Foundation–NESTA.
- Neubourg C. de (2002). „The welfare pentagon and the social management of risks”, w: R. Sigg, C. Behrendt (red.), *Social Security in the Global Village*. New Brunswick: Transaction Publishers, s. 313–331.
- O’Sullivan C., Mulgan G., Vasconcelos D. (2010). *Innovating Better Ways of Living in Later Life: Context, Examples and Opportunities*, The Young Foundation, <http://youngfoundation.org/publications/innovating-better-ways-of-living-in-later-life-context-examples-and-opportunities/> [dostęp: 20.03.2015].
- Pearce J. (2009). „Social economy: Engaging as a third system?”, w: A. Amin (red.), *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity*. London–New York: Zed Books, s. 22–33.
- Powell M. (2010). „Wielosektorowa gospodarka i społeczny podział dobrobytu”, w: M. Powell (red.), *Zrozumieć wielosektorową gospodarkę dobrobytu. Współczesna polityka społeczna*, tłum. S. Kamiński. Warszawa: Elipsa–Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.
- Rymsza M. (2013). *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare states?* Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Sabeti H. (2009). *The Emerging Fourth Sector*. Washington, DC: The Aspen Institute.
- Satgar V. (red.) (2014). *The Solidarity Economy Alternative: Emerging Theory and Practice*. Scottsville, South Africa: University of KwaZulu-Natal Press.
- Senior Companions* (2015). Strona internetowa, <http://www.nationalservice.gov/programs/senior-corps/senior-companions> [dostęp: 20.03.2015].
- Senior Corps* (2015). Strona internetowa, <http://www.seniorcorps.gov> [dostęp: 20.03.2015].
- Spicker P., Álvarez Leguizamón S., Gordon D. (2007). *Poverty: An International Glossary*. London: Zed Books.
- Stephens L., Ryan-Collins J., Boyle D. (2008). *Co-production: A Manifesto for Growing the Core Economy*. London: New Economics Foundation.
- Szatur-Jaworska B. (2000). *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*. Warszawa: ASPRA-JR.
- Szatur-Jaworska B. (2006a). „Dwa aspekty polityki społecznej – polityka wobec ludzi starych i polityka wobec starości”, w: B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: ASPRA-JR, s. 291–294.
- Szatur-Jaworska B. (2006b). „Podmioty polityki społecznej wobec ludzi starych i starości”, w: B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: ASPRA-JR, s. 294–297.
- Szatur-Jaworska B. (2006c). „Skale polityki społecznej wobec ludzi starych i starości”, w: B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: ASPRA-JR, s. 297–304.
- UNDP (1999). *Raport o rozwoju społecznym. Polska 1999. Ku godnej aktywnej starości*. Warszawa: United Nations Development Programme.
- UNECE (2009). „Mainstreaming Ageing”, *UNECE Policy Brief on Ageing*, nr 1, s. 1–12.
- United Nations (2002). *Report of the Second World Assembly on Ageing: Madrid International Plan of Action on Ageing*. New York: United Nations.
- Usui C. (2008). „Japan’s demographic changes, social implications, and business opportunities”, w: F. Kohlbacher, C. Herstatt (red.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*. Heidelberg: Springer, s. 71–84.
- WHO (2007). *Global Age-Friendly Cities: A Guide*. Geneva: World Health Organization.
- Woźniak Z. (2008). *Niepełnosprawność i niepełnosprawni w polityce społecznej. Społeczny kontekst medycznego problemu*. Warszawa: Academica.
- Zieliński C. (2008). „Roboty w służbie ludzi starszych”, w: A. Karpiński, A. Rajkiewicz (red.), *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa*. Warszawa: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, s. 154–169.
- Zybała A. (2012). *Polityki publiczne*. Warszawa: Krajowa Szkoła Administracji Publicznej.

Models of multisectoral social policy towards older people and old age in the context of technological change

Ageing is a challenge that requires development and implementation of horizontal social policy, which should take into account the diversity of older adults and the division of interventions aimed at this population and on the image of old age. The complexity of the negative consequences of ageing shows that there is a need to enhance cooperation between the public sector, the commercial sector, the NGO sector, and the informal sector at all levels of social policy. The paper discusses models of multisectoral social policy and the possibilities of integrating social services. Its conclusions include directions for further research and social innovation.

Keywords: co-production, robotics divide, silver economy, social services, welfare mix, welfare pluralism, social economy.